

Joukon käsite

Matemaattisen päättelyn (todistamisen) pohjana pidetään usein formaalin logiikan ohella *joukko-oppia*. Vaikka näkemystä voidaankin kritisoida eikä joukko-oppi ole lähtökohtana ongelmaton eikä aina tarpeellinenkaan, on peruskäsitteiden tuntemus kuitenkin välttämätöntä.

Joukko on jonkinlainen kokoelma tarkasteltavana olevan *perusjoukon* objekteja eli *alkioita*.

Tyypillisiä perusjoukkoja ovat reaalilukujoukko $\mathbb{R}$, kompleksilukujoukko $\mathbb{C}$ tai vaikkapa reaalimuuttujan reaaliarvoisten funktioiden $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ joukko.

Perusjoukossa $\mathbb{R}$ voidaan muodostaa esimerkiksi joukko, joka koostuu positiivisista reaaliluvuista. Jos tälle käytetään nimeä $\mathbb{R}_+$, merkitään $2 \in \mathbb{R}_+$ ja $-2 \notin \mathbb{R}_+$ osoittamaan, että luku 2 *kuuluu* joukkoon ja luku -2 *ei kuulu*; vaihtoehtoisesti voidaan sanoa, että 2 *on alkiona* ko. joukossa, tms.

Joukkoja merkitään yleensä isoilla kirjaimilla ja niiden määrittelyssä käytetään aaltosulkumerkintää seuraavaan tapaan:

$$A = \{x \in \mathbb{R} \mid x^2 > 2\}.$$

Pystyviivan vasemmalla puolella osoitetaan, että perusjoukkona on reaaliluvut $\mathbb{R}$. Oikealla puolella on joukon alkioilta vaadittava ehto. Esimerkin joukkoon A siis kuuluvat reaaliluvut, jotka ovat $> \sqrt{2}$ tai $< -\sqrt{2}$. Jos asiayhteydestä on selvää, mistä perusjoukosta on kyse, merkitään lyhyemmin: $\{x \mid x^2 > 2\}$.

Jos joukossa on äärellisen monta alkioita, se voidaan antaa luettelemalla alkiot. Esimerkiksi $A = \{1, 3, 5, 7\}$ on neljän alkion (luvun) muodostama joukko.

Joukko voi luonnollisesti käsittää kaikki perusjoukon alkiot. Toisaalta puhutaan myös *tyhjästä joukosta*, jossa ei ole ainuttakaan alkioita. Tätä merkitään symbolilla $\emptyset$. Esimerkiksi $\{x \in \mathbb{R} \mid x^2 \geq 0\} = \mathbb{R}$, $\{x \in \mathbb{R} \mid x^2 < 0\} = \emptyset$.

Muita esimerkkejä joukkomerkinän käytöstä ovat kompleksitason origokeskinen R -säteinen ympyrä $\{z \in \mathbb{C} \mid |z| \leq R\}$ ja sellaisten jatkuvien reaalifunktioiden joukko, joiden kuvaaja kulkee origon kautta:

$$\{f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R} \mid f \text{ jatkuva, } f(0) = 0\}.$$

■ logiikka

■ reaaliluku

■

kompleksiluku

■ funktio

■ funktio
(reaali-)

■

kompleksitaso

■ itseisarvo
(kompleksiluvun)

■ jatkuvuus

Osajoukko

Joukon A sanotaan olevan joukon B *osajoukko*, merkitään $A \subset B$, jos jokainen joukon A alkio on myös joukon B alkio, ts. logiikan merkinnöin $x \in A \implies x \in B$.

■ logiikka

Merkintää $A \subset B$ käytettäessä on myös mahdollista, että joukot A ja B ovat samat eli $A = B$. Jos erityisesti halutaan osoittaa, että A on *aito osajoukko*, ts. on olemassa ainakin yksi alkio x siten, että $x \in B$ ja $x \notin A$, merkitään usein $A \subsetneq B$. Näiltä osin merkinnät eivät kuitenkaan ole täysin vakiintuneita.

Tyhjän joukon katsotaan olevan minkä tahansa joukon osajoukko: $\emptyset \subset A$.

Esimerkiksi: Jos joukko F muodostuu kaikista funktioista $\mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, joukko C_0 jatkuvista ja C_1 derivoituvista funktioista $\mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, niin $C_1 \subset C_0 \subset F$, koska jokainen derivoituva funktio on myös jatkuva. Kummassakin tapauksessa osajoukko on aito.

■ jatkuvuus

■ derivoituvuus

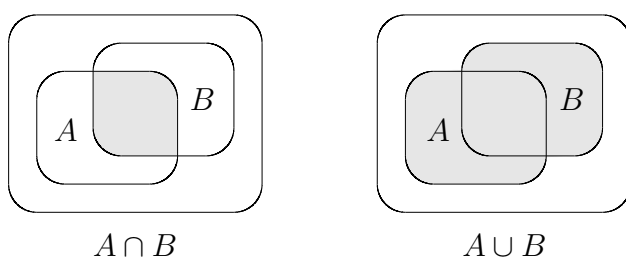
Joukkoalgebraa

Seuraavat eri joukkojen väliset suhteet tai operaatiot edellyttävät, että puhe on saman perusjoukon joukoista.

Joukkojen A ja B *leikkaus* muodostuu niiden yhteisestä osasta:

$$A \cap B = \{x \mid x \in A \text{ ja } x \in B\}.$$

Tämä voi luonnollisesti olla tyhjä joukko.

Joukkojen A ja B *unioniin* kuuluvat molempien joukkojen alkiot:

$$A \cup B = \{x \mid x \in A \text{ tai } x \in B\}.$$

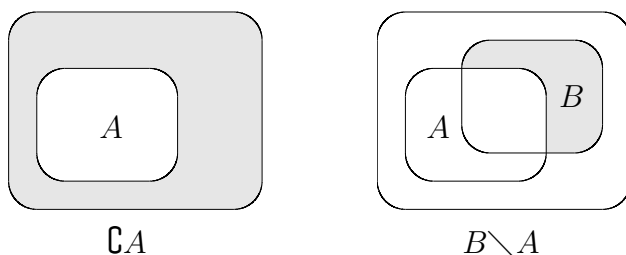
Erityisesti on siis $A \cap B \subset A \cup B$.

Joukon A *komplementti* (perusjoukon suhteen) muodostuu joukkoon A kuulumattomista alkioista:

$$\complement A = \{x \mid x \notin A\}.$$

Joukon A komplementti joukon B suhteen on

$$B \setminus A = \{x \mid x \in B \text{ ja } x \notin A\}.$$

Kuvatut operaatiot voidaan ymmärtää joukkojen välisiksi laskutoimituksiksi. Näillä on omat laskusääntönsä, esimerkiksi:

$$A \cap (B \cup C) = (A \cap B) \cup (A \cap C),$$

$$\complement(A \cup B) = (\complement A) \cap (\complement B),$$

$$(A \cap \complement B) \cap (\complement C) = A \cap \complement(B \cup C).$$

Tällöin puhutaan *joukkoalgebrasta*.

Laskusääntöjen voimassaolo voidaan usein päätellä piirtämällä mahdollisimman yleistä tapausta koskeva kuvio.

Reaalitylukujoukon välit

Reaalitylukujoukon (lukusuoran) $\mathbb{R}$ *avoimeen väliin* kuuluvat tietyllä välillä olevat luvut ilman välin päätepisteitä; *suljettuun väliin* kuuluvat myös päätepisteet:

■ reaalityluku

■ lukusuora

$$\begin{aligned}\text{avoin väli:} \quad &]a, b[= \{x \in \mathbb{R} \mid a < x < b\}, \\ \text{suljettu väli:} \quad & [a, b] = \{x \in \mathbb{R} \mid a \leq x \leq b\}.\end{aligned}$$

Avoimen välin merkintänä käytetään joskus myös kaarisulkuja: $(a, b) =]a, b[$.

Väli voi olla myös *puoliavoin*: $[0, 1[= \{x \in \mathbb{R} \mid 0 \leq x < 1\}$.

Välin päätepisteenä käytetään toisinaan myös symbolia ∞ . Esimerkiksi

$$\{x \in \mathbb{R} \mid x \geq 2\} = [2, \infty[.$$

Välimerkintä viittaa osajoukkoon, jolloin joukko-opin operaatioita voidaan kohdistaa väleihin. Esimerkiksi

$$]-2, 0[\cup [0, 1] =]-2, 1], \quad [1, 5] \cap [3, 10] = [3, 5].$$

Joukko-opillisten merkintöjen turhaa käyttöä on kuitenkin syytä välttää. On luontevampaa kirjoittaa 'tapauksessa $|x| \leq 2, x \neq 0$ ' kuin ' $x \in [-2, 0[\cup]0, 2]$ ' tai ' $x \in \{x \mid |x| \leq 2, x \neq 0\}$ '.